

STRATIFIKACIJA (ZVRSTNOST) V SLOVAŠKEM JEZIKOSLOVJU – RAZVOJ IN STANJE

Jozef Pallay

Filozofska fakulteta, Ljubljana

UDK 811.162.4'276

Stratifikacija (zvrstnost) jezika kot posledica njegove dinamične razvojne naravnosti je odraz socialne (vertikalne) in teritorialne (horizontalne) diferenciacije družbe. V slovaškem jezikoslovju se je stratifikacija začela leta 1979, ko je model zvrstnosti slovaščine objavil Ján Horecký in s tem takoj izzval ostro polemično diskusijo. Pod vprašaj se je postavilo osrednje mesto knjižne slovaščine kot edine in nesporne jezikovne različice javne komunikacije.

vsenarodni jezik, jezikovna zvrstnost, jezikovne zvrsti, knjižni jezik, jezikovna norma in uzus

Stratification (layering) of a language as a result of its dynamic development is a reflection of the social (vertical) and territorial (horizontal) differentiation of a society. In Slovak linguistics stratification discourse began in 1979 with the publication of the stratification model of Slovak by Ján Horecký, which immediately provoked a sharp debate. Its opponents focused particularly on the question of the central position of the Slovak standard language as the only unquestionable linguistic variety of public communication. However, as a result of a social and communicative approach, the stratification paradigm is being re-stratified in favour of gradual acceptance of language usage and diffusion of varieties.

national language, language stratification, language forms/varieties, standard language, linguistic norm and language usage

1 Uvod

V sodobnem, ne le slovaškem jezikoslovju, je opazno povečano zanimanje za izdelavo teorije vsenarodnega (knjižnega) jezika, ki bi kar se da adekvatno odražala jezikovno situacijo v konkretni jezikovni družbi. Dinamična lastnost vsenarodnega jezika je pogojena s svojim družbenozgodovinskim razvojem. To dinamiko je treba razumeti v njeni etnosignifikativni funkciji, kot značilnost človeške družbe, dinamiko vsenarodnega jezika kot celote in dinamiko knjižnega jezika (knjižne oblike, različice). Najbolj pogost predmet proučevanj je bil do zdaj knjižni jezik, saj so razvojni procesi najbolj transparentni pri knjižnih jezikih, ki so mlajši, njihove posamezne razvojne faze pa so izpričane s konkretnimi jezikovnimi viri ter tudi možnostjo, da sledimo zunanjim posegom v ta razvoj v

obliki kodifikacij. Med premišljanji o dinamiki knjižnega jezika prevladujejo misli o položaju knjižnega jezika v konkretni jezikovni situaciji, kjer se na eni strani že tradicionalno ločijo jezikovne, funkcijske, objektivne zvrsti in se na drugi strani analizira položaj knjižne zvrsti med drugimi oblikami vsenarodnega jezika. Izhodišče teh analiz je po navadi sprejemanje osnovne dihotomije knjižni jezik – narečja oz. bolj splošno knjižni jezik – neknjižne zvrsti. Najnovejši razvoj na lingvističnem področju kaže, da je najbolj adekvaten model, ki spoštuje obstoj več vsenarodnih oblik jezika (knjižna, standardna, substandardna oblika) v odnosu do regionalne oblike (narečij) z možnim prehodom v podobi interdialektov, pri čemer je jezik leposlovja razumljen kot enota sui generis, saj uporablja elemente vseh zvrsti. Aktualni

stratifikacijski modeli vsenarnodnega jezika torej predstavljajo kontinuum zvrsti in semi-zvrsti, med katerimi obstajajo postopni prehodi.

2 Stratifikacijski diskurz na Slovaškem

Stratifikacijski diskurz na Slovaškem od začetka spremlja precejšnja terminološka raznovrstnost že pri vprašanju poimenovanja enote stratifikacije. V dosedanem slovaškem jezikoslovju so jezikoslovci razmišljali o enotah narodnega jezika (Ondruš, Sabol 1984), o enotah (slš. útvar) oz. oblikah (slš. forma) (Ružička 1967; Pauliny 1979; Kočiš 1984), o oblikah oz. stratah (slš. stráta) (Horecký 1979), o različicah (varietách) narodnega jezika (Bosák 1990).

Odločilni mejnik v razvoju stratifikacijskega diskurza na Slovaškem je bila znanstvena konferenca o teoriji knjižnega jezika leta 1976, na kateri je Ján Horecký predstavil novo teorijo knjižne slovaščine. Nova stratifikacija je že na konferenci takoj izzvala polemično diskusijo (Kočiš 1984: 42). Po njeni uradni objavi leta 1981 v reviji *Jazykovedný časopis* (Jezikoslovni inštitut Ludovita Štúra Slovaške akademije znanosti v Bratislavi) in leta 1982 v monografiji *Spoločnosť a jazyk* (Družba in jezik) je ta model uradno zavrnil František Kočiš. Odmeve polemične diskusije o novem stratifikacijskem modelu in položaju knjižnega jezika v njem lahko po dveh reakcijah Františka Kočiša datiramo vse do leta 1986. Po družbenopolitičnih spremembah na Češkoslovaškem leta 1989 se na Slovaškem začenja oblikovati močan sociolingvistični tok, ki izhaja iz modela Horeckega, ki pa se kasneje še modificira.

2.1 Stratifikacijski model Horeckega kot izhodišče stratifikacijskega diskurza

Osnovo modela predstavlja trditev: »v prvi fazi razvoja knjižnega jezika gre bolj za poenotenje, v nadaljnji fazi nastaja njegova diferenciacija« (Horecký 1981: 117). Najbolj pomemben rezultat te diferenciacije je teorija jezikovnih (funkcijskih) zvrsti, ki jo je praška

šola izdelala v tridesetih letih, v kateri postane opozicija knjižnost – neknjižnost glavni kriterij za klasifikacijo zvrsti. Ne le v slovaškem, temveč tudi slovenskem jezikoslovju pa se je pokazalo, da ta dihotomija ni zadostna osnova za novo teorijo knjižnega jezika (prim. z vprašanjem knjižnosti pogovorne zvrsti pri Toporišiču; Pally 2010). Zato je logično, da Horecký uvaja termin narodni jezik kot sporazumevalno sredstvo komunikacijske družbe, katere glavnina živi v Slovaški republiki:

Ta narodni jezik ni enoten (enoten navsezadnje ni niti sodobni knjižni jezik), ampak v različni meri razslojen, razčlenjen na bolj ali manj ostro ločene enote, ki jih označujemo kot oblike obstajanja narodnega jezika. Niti stratifikacija narodnega jezika, prav tako kakor diferenciacija knjižnega jezika, ni zaključena; odnosi med elementi posameznih slojev se spreminjajo, sloji se prekrivajo, zdi pa se, da je mogoče zamejiti naslednje oblike narodnega jezika: knjižno, standardno, substandardno in narečno. (Horecký 1981: 117)

Jezik leposlovja je pristal zunaj stratifikacije, ima status specifične in težko opredeljive oblike, ki pa je za obstoj in razvijanje naroda zelo pomembna. Knjižna oblika bi morala biti oblika, ki se uporablja izključno v šoli, v sredstvih množičnega obveščanja, v uradnih besedilih in v jeziku strokovne literature.

Teorija knjižnega jezika mora upoštevati ne le knjižne oblike sporočanja, temveč tudi druge vsenarodne oblike, zato bi se morala spremeniti v teorijo narodnega jezika. Normativna oz. kodifikacijska dejavnost se mora tikati predvsem knjižne oblike, vendar je treba pri tej omejitvi upoštevati tudi stanje v standardni formi. Ta vidik lahko vede včasih k stanju, v katerem se tudi za knjižno obliko ustalita dve normi, strožja in tolerantnejša. (Horecký 1981: 121)

Za Františka Kočiša (1984, 1986) pomeni navedeni model nerazumljivo »konec posebnega položaja in integrativne funkcije knjižnega jezika in njegova nadomestitev z diasistemom narodnega jezika, v katerem knjižni jezik dobiva skromno mesto med jezikom

leposlovja, standardno, substandardno in narečno obliko vsenarodnega jezika» (Kočiš 1984: 38). Sklicuje se na Jedličko (1974) in Chloupeka (1971) ter trdi, da vsenarodna komunikativna oblika ne more biti diasistem narodnega jezika s petimi delnimi sistemi, temveč knjižni jezik z vsemi svojimi značilnostmi. Narodni jezik je nezdržljiv s pojmom sistem, je le razvojni in zgodovinski pojem, čeprav obstaja kot sodobni fenomen. Sociolingvistične in komunikativne kriterije Horeckega označuje za uzualne kriterije, ki so sicer neizbežni, vendar sekundarni. V skladu z Barnetom za primarni označuje intralingvalni strukturni in funkcijski kriterij. Odločilno vlogo torej igra odnos knjižnega jezika in narečij, pri čemer v navezavi na trditev ugotavlja postopno nivelizacijo narečij, oblikovanje t. i. interdialektov in približevanje narečij knjižnemu jeziku. Knjižna slovaščina zanj postaja »edini predstavnik narodnega jezika tudi s strukturne oz. sistemske plati« (Kočiš 1984: 41). Čeprav opozarja pred označevanjem narečij za različice knjižnega jezika, domneva, da se taka tendenca začneja čedalje bolj kazati. Za Kočiša je raven jezika leposlovja najbolj zanesljiv znak rasti ali padca poznavanja knjižnega jezika. »Leposlovje je najbogatejši in največji vir poznavanja knjižnega jezika za vse sloje pripadnikov narodne družbe« (Kočiš 1984: 43). Z določitvijo standardne norme so za Kočiša ustvarjeni pogoji za nastanek podobne »shizme« kot v sodobni češčini (popolno izrivanje knjižne češčine s strani pogovorne češčine iz splošnega uzusa, ko knjižna češčina postaja knjižna oblika). Za Kočiša pomeni novi (komunikativni, sociološki, uzualni ipd.) stratifikacijski model Horeckega opuščanje pojma enotne knjižne norme. Jezikovna sredstva se v njem ne presojujejo z vidika kršenja norme, registrirajo se le v primerni obliki narodnega jezika. Za Kočiša so navedeni primeri epizodični in ne zadoščajo za to, da bi lahko govorili o posebnih komunikativnih oblikah.

Če strnemo, lahko rečemo, da izhajajo Kočiševu zavračanje modela iz tradicionalne

predstave o dihotomiji knjižni jezik – narečja. Glavni kriterij te stratifikacije, torej sociološko oz. komunikativno, ima za sekundarno in podrejeno sistemsko-strukturnemu (pri njem intralingvalnemu) kriteriju.

2.2 Restratifikacija narodnega jezika kot posledica sociolingvističnega raziskovanja

V 90. letih prihaja do postopnega razvijanja modela Horeckega v podobi njegovih inovacij. Ripka (1990) na osnovi raziskave slovaških narečij predlaga pet oz. šest enot jezika: knjižni jezik, pogovorni knjižni jezik (standard), splošni govorjeni jezik (substandard), supradialekt, interdialekt, teritorialni dialekt. Termin splošni govorjeni jezik je kalk češkega *běžně mluvený jazyk*, supradialekt je enota z nadnarečno veljavo. Njegov model je potrditev modela Horeckega, saj je mejo knjižnosti prestavil pravzaprav še nižje, s tem da je na raven standardne oblike Horeckega postavil ne točno opredeljen pojem pogovorni jezik in splošni govorjeni jezik postavil celo na raven substandarda.

D. Slančová in M. Sokolová (1994) v svojem teoretskem modelu stratifikacijske strukture slovaščine poudarjata geografsko diferenciranost posameznih različic, celo njeno standardno različico, tako da lahko govorimo o zahodnoslovaški, srednjoslovaški in vzhodnoslovaški različici. Za izraz substandardna različica uporabljata množinsko obliko substandardne različice, poleg osnovnih treh pripuščata še t. i. bratislavsko substandardno različico. V navezavi na Bosáka uporabljata termín semirazličica, torej oznako za oblike, ki niso vsenarodne oz. so nesistemske, socialno pogojene enote, kot so sleng, žargon, argo in strokovni govor. V svojem modelu razlikujeta: 1) knjižno različico, 2) splošno standardno različico, 3) substandardne različice in 4) narečne različice.

Tudi Ján Bosák (1990, 1997) govori o nastanku mešanih, prehodnih oz. na novo se porajajočih različic, pri čemer ugotavlja postopni premik virov dinamike s teritorialnih narečij na sociolekte in na »medrazli-

čice«, usmerjene h knjižnemu jeziku kot najbolj prestižni različici. Podpira misel o dominantnosti govornega jezika kot najbolj pomembne različice v komunikacijskem prostoru med knjižnim jezikom in neknjižnimi različicami.

Govorjeni jezik je za Bosáka na osnovi njegove dominantnosti v verbalni komunikaciji (vsaj 90 % s tendenco postopnega zviševanja) fenomen, ki naj bi »rušil« enotnost in stabilnost knjižnega jezika, ki je od časov kodifikacije osnovana na pisni obliki. Vsekakor zavrača starejše, dvopolno razumevanje stratifikacije narodnega jezika. Ravno odnos med govornim in pisanim je zanj osrednji kriterij notranje strukturacije narodnega jezika. Pojem jezikovna norma v nasprotju s pravo obliko in predpisom razume bolj svobodno.

»Jezikovna norma ne prepoveduje, temveč, nasprotno, predvideva različne variantne načine govora, ker to ni le jezikovna, ampak prav tako (ali pa predvsem) socialna kategorija, je odraz socialne diferenciacije jezika« (Bosák 1997: 47). Vsebinsko in širino pojma knjižni jezik razume dinamično, saj se v daljših ali krajših časovnih intervalih spreminja. Knjižnost se bolj išče kakor utrjuje, njena vsedružbena zavezanost ne pomeni nadrejenosti drugim različicam. Glede diskusije o modelu Horeckega pravi, da to ni »doktrina«, ampak teorija, da razlikovanje substandardne variante »ne meče s prestola« knjižne različice, da to ni nikakršna »konkurenčna komunikacijska enota«, temveč njegov model odraža realno komunikacijsko situacijo v delovanju slovaščine 70. let prejšnjega stoletja (Bosák 1997: 49). Bosák ločuje samostojno »pogovorno slovaščino kot knjižno, nekodificirano različico, ki nastaja kot posledica polifunkcionalnosti knjižne slovaščine. Pogovorni jezik služi večini visokošolsko in srednješolsko izobraženim uporabnikom slovaščine kot sredstvo splošne komunikacije (torej ne izključno individualni, družinski ali prijateljski, kot je bilo razumljeno prej)« (Bosák 1997: 50). Osnova za to različico je

variantnost jezikovnih sredstev in njihova funkcionalna raba.

V odvisnosti od konkretne komunikacijske situacije Kralčák (2008) v svoji sintezi osnovnih stratifikacijskih modelov sodobne slovaščine v želji po predvsem čim bolj preglednem upoštevanju socialnokomunikacijske plati aktualne jezikovne situacije slovaščine strogo strukturalistično razlikuje socialnokomunikacijsko (vertikalno) in teritorialno (horizontalno) diferenciacijo narodnega jezika. V navezavi na Bosáka in druge uvaja v stratifikacijsko paradigmo sociološka termina socialna vloga in norma obnašanja, ki ju razume v odnosu do pojma komunikacijska dejavnost. Analogično za formalne in neformalne šteje namreč poleg socialnega obnašanja tudi jezikovno, verbalno obnašanje. V odnosu do komunikacijskega dogodka govori o uradnosti in neuradnosti, v odnosu do besedila o kultiviranosti in naravnosti, v odnosu do naslovnika o narejenosti in spontanosti, v odnosu do kodificirane norme pa o doslednosti in sproščenosti (Kralčák 2008: 280). V navezavi na G. Neščimenkovo (2003, 2004) pravi, da osnovni strukturalni odnos nastaja med knjižnim oz. reguliranim načinom izražanja na eni strani ter nereguliranim načinom komunikacije na drugi strani. Na vertikalni osi je treba v skladu z raziskovanjem in dejanskim stanjem računati s »prehodnim pasom« med reguliranim in nereguliranim verbalnim obnašanjem. To imenuje verbalno obnašanje z oslABLJENO reguliranostjo (v odnosu do kodificirane norme). To reguliranost deli naprej na zunanjo (uredniške posege kot t. i. institucionalni filter) in notranjo (samocenzura, samokontrola pri spoštovanju knjižne norme). Pod vplivom oslABLJENE reguliranosti govornega obnašanja se oblikuje standardna oblika knjižnega jezika, pri nizki ali ničti reguliranosti pa substandard (Kralčák 2008: 281). V zvezi z dinamiko stratifikacijske strukture govori o 1) funkcijski ekspanziji (knjižna slovaščina, njena knjižna osnova, prevzema tudi nekatere socialnokomunikacijske funkcije pogovornih enot) in

2) jezikovnostrukturni ekspanziji (prenos sociolektov, tj. profesionalizmov in slengizmov v splošni govorjeni jezik, kontroliran in avtorsko okazionalen prenos narečne osnove v javno prestižno komuniciranje) kot o izrazu sposobnosti medzvrstne ekspanzije (prav tam: 283).

3 Pregled stratifikacijskih modelov v slovaškem jezikoslovju

3.1 Horecký (1981: 118)

- jezik leposlovja
- knjižni jezik
- standardni jezik
- substandardni jezik
- narečja

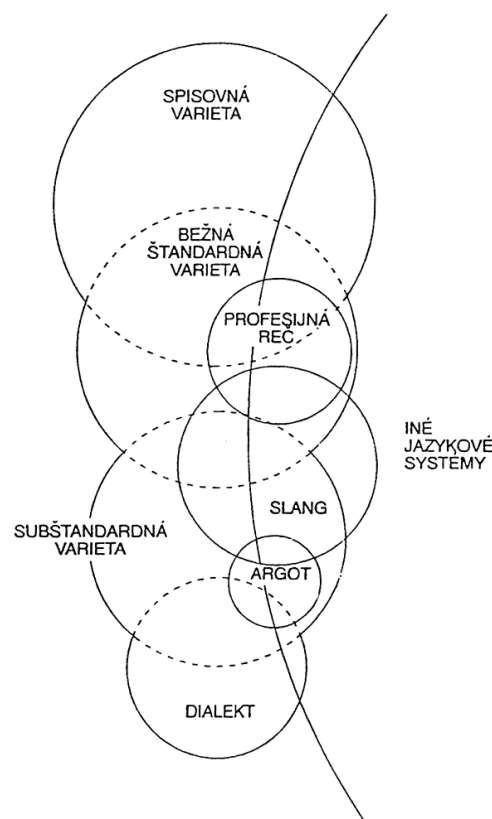
3.2 Ondruš, Sabol (1984: 55)

- superstandard
- standard
- substandard

3.3 Ripka (1990: 228)

- knjižni jezik
- pogovorni knjižni jezik (standard)
- splošni govorjeni jezik (substandard)
- supradialekt
- interdialekt
- teritorialni dialekt

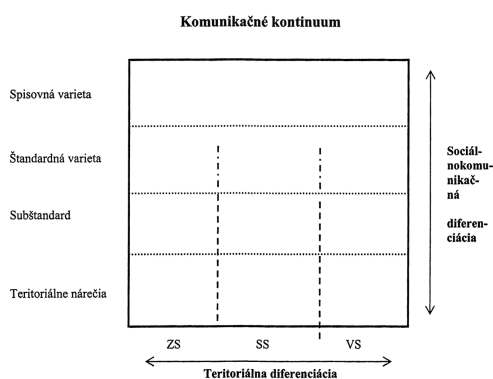
3.4 Slančová, Sokolová (1994: 226)

spisovná varieta = knjižni jezik, bežna štandardna varieta = pogovorni knjižni jezik (standardni jezik), profesijska reč = strokovni govor, slang = sleng, subštandardna varieta = substandardni jezik, argot = argo, dialekt = narečje, iné jazykové systémy = drugi jezikovni sistemi

Slika 1: Stratifikacijski model (Slančová, Sokolová 1994: 226)

3.5 Kralčák (2008: 282)

spisovná varieta = knjižni jezik, štandardná varieta = splošni pogovorni jezik, subštandard = substandardni jezik, teritoriálne nárečia = geografska narečja.

Slika 2: Stratifikacijski model (Kralčák 2008: 282)

3.6 Múcsková (2011: 45)

spisovná varieta = knjižni jezik, súčasná podoba historického nárečia = sodobne narečne oblike, interdialekt = štandardná varieta a mestská reč = standardni jezik in mestni govor, subštandardné útvary = substandardne oblike.

Slika 3: Stratifikacijski model (Múcsková 2011: 45)

4 Zaključek

Odločilne vloge pri razvoju narodnega jezika nimajo le knjižna oblika in narečja,

temveč ravno srednje oblike (različice, enote, strate), kar je razvidno iz analiz korpusov, v katerih se čedalje bolj ugotavlja raznolikost izjav, v njih torej ni težnje za vsako ceno udejanjiti eno samo, ločeno (kakorkoli prestižno – op. J. P.) obliko. Ravno pretirano poudarjanje ekskluzivnega položaja knjižne slovaščine s strani preskriptivne lingvistike je dokaz utrjevanja oblike, ki se označuje za standardno oz. za standard. V zvezi z dinamiko jezika je mogoče v lingvistiki govoriti celo o neprestani prestratifikaciji ali restratifikaciji narodnih jezikov, pri čemer se težišče s knjižne oblike premika na nižje oblike, ki se s tem utrjujejo, knjižna oblika pa se zato nujno premika k višjim slojem in skoraj izključno k uradnemu stiku.

Literatura

- BOSÁK, Ján, 1997: Prestratifikovaná slovenčina alebo hľadanie hraníc spisovnosti. *Sociolinguistica slovacica* 3. 45–52.
- HORECKÝ, Ján, 1979: Východiská k teórii spisovného jazyka. Jozef Ružička (ur.): *Z teórie spisovného jazyka*. Bratislava: Veda. 13–22.
- HORECKÝ, Ján, 1981: K teórii spisovného jazyka. *Jazykovedný časopis* 32/2. 116–121.
- HORECKÝ, Ján, 1987: Stratifikácia národného jazyka ako dôsledok dynamických procesov. *Dynamika súčasnej češtiny z hľadiska lingvistické teórie a školské praxe*. Praha. 15–19.
- CHLOUPEK, Jan, 1986: *Dichotomie spisovnosti a nespisovnosti*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně v Brne.
- JEDLIČKA, Alois, 1978: *Spisovný jazyk v súčasnej komunikaci*. Praha: Univerzita Karlova.
- KOČIŠ, František, 1984: Štruktúrna stratifikácia ako základ teórie spisovného jazyka. *Slovenská reč* 49. 37–48.
- KOČIŠ, František, 1986: Hranice spisovného jazyka. *Slovenská reč* 51. 169–179.
- KOČIŠ, František, 1995: Teória spisovného jazyka a jazykovej kultúry v súčasnej komunikácii. Matej Považaj (ur.): *Spisovná slovenčina a jazyková kultúra*. Bratislava: Veda. 12–21.
- KRALČÁK, Ľubomír, 2008: K aktuálnej stratifikácii slovenského národného jazyka a jej dynamike. Sibyla Mislovičová (ur.): *Jazyk*

- a jazykoveda v pohybe*. Bratislava: Veda. 278–287.
- LABOV, Walter, 2006: *The Social stratification of English in New York*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MÚČSKOVÁ, Gabriela, 2011: Zmeny v stavbe, vývine a fungovaní nárečia v súčasnej jazykovej situácii (na príklade spišského nárečia). Zbyněk Holub, Roman Sukač (ur.): *Dialektologie a geolingvistika v současné střední Evropě*. Frýdek-Místek: Kleinwächter, Slezská univerzita v Opavě. 41–55.
- NEŠČIMENKO, Galina, 2003: *Jazykovaja situacija v slavjanskich stranach. Opyt opisanja. Analiz koncepcij*. Moskva: Nauka.
- ONDRUŠ, Šimon, SABOL, Ján, 1984: *Úvod do štúdia jazykov*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo. 55–56.
- PALLAY, Jozef, 2010: Spisovná slovinčina a jej miesto v sociálnej stratifikácii národného jazyka. Saša Poklač Vojtechova (ur.): *90. výročie vzniku Univerzity Komenského v Bratislave a Univerzity v Lublane*. Bratislava: Univerzita Komenského. 135–147.
- RIPKA, Ivor, 1980: Miesto dialektov v súbore útvarov národného jazyka. *Jazykovedné štúdie* 15. Bratislava: Veda. 120–127.
- RIPKA, Ivor, 2000: Urbanizácia dialektu. Slavomír Ondrejovič (ur.): *Sociolinguistica slovacca* 5. Bratislava: Veda. 87–93.
- SGALL, Petr, HRONEK, Jiří, 1992: *Čeština bez příkras*. Praha: H&H.
- SLANČOVÁ, Daniela, SOKOLOVÁ, Miloslava, 1994: Variety hovorenej podoby slovenčiny. Jozef Mlacek (ur.): *Studia academica slovacca* 23. Bratislava: Stimul. 225–240.